

Í hesi greinarøð, sum er í 10 pørtum, skriva vísindafólk á Fróðskaparsetri Føroya um evni, tey granska í. Hesaferð skrivar Gestur Hovgaard.

FRÓÐSKAPARSETUR
FØROYA

GESTUR HOVGAARD
PhD, lektari
í samfelagsvísindum

VITAN & VÍSINDI

VÆLFERÐ Á VANDAKÓS

KAPPINGARFØRI OG VÆLFERÐ – TVÆR SÍÐUR AV SOMU SØK

At gott kappingarføri skal tryggja Føroya vælferð í framtíðini, eru flest øll samd í. Spurningurin er so, hvørjir faktorar skapa betri kappingarføri. Argumentið í hesi grein er, at skulu Føroyar klára seg í altjóða kappingini, er alneyðugt at hugsa kappingarføri í týðninginum kappingarpolitikkur. Tað merkir eisini, at vit mugu endurskoða okkara vælferðarskipanir, tí tað eru avgerðir um, hvussu vit skipa vælferðarpolitikkinn, ið skulu tryggja okkara framtíðar kappingarføri.

Kappingarføri í einum globalum búskapi

Ráðandi búskaparligi logikkurin um kappingarføri byggir á tvey argument: 1) at kappingarføri skapast við at tálma útreiðslustøðinum á privata marknaðinum, serliga lønunum, og 2) at eitt høgt útreiðslustøði í tí almenna forðar íløguhugi, og tí mugu útreiðslur til vælferð og almenna umsiting sum heild vera so lágar sum gjørligt. Eru hesar fyrirteytir í lagi, so kemur neyðuga vinnuliga nýskapanin mest sum av sær sjálvum.

Umfatandi og høgur almennar tænastrætur við einum aktivum almennum sektori og einum harav fylgjandi høgum skattatrysti eyðkennir skandinavisku vælferðarsamfeløgini. Eftir ráðandi logikkinum eiga hesi lond tí at hava donnar íbúgvar, lágan produktivitæt og vera í stagnasjón!

Paradoksið er, at skandinavisku londini stútt og støðugt liggja millum tey allar fremstu londini í heiminum, ikki bara í sosialari vælferð, men eisini í búskaparligum vøkstri.

Frágreiðingin liggur í, at politikkur

ger mun. Alheimsbúskapurin, vit í dag liva í, varð skaptur við tí politikki, sum Reagan og Thatcher stóðu fyri. Tað er eisini í stóran mun politikkur sum forkláar, hví nøkur lond klára seg betur enn onnur í globalu kappingini. Tey megna gjøgnum aktivan vælferðarpolitikk at byggja kappingarførar skipanir og stovnar, t.e. kappingarføri í einum breiðari týðningi. Tað er júst hetta, skandinavisku londini hava dugað serliga væl.

Norðurlenska vælferðarskipanin

Í altjóða vælferðarganskingini er vanligt at býta vælferðarsamfeløg upp í ymiskar typrar. Vanligt er at siga, at tað finnast trí vælferðarmodell. Tey kunnu vit kalla tað amerikanska, tað europeiska og tað skandinaviska modellid (sí talvu 1).

Styrkina í skandinavisku skipanini kunnu vit lýsa við tveimum dómum.

Fyrri dømið er danski arbeiðsmarknaðurin, ið er vorðin heimskendur fyri sín »flexicurity« politik. Flexicurity er ein samanseting av orðunum fleksibilitæt og security (trygd). Hetta merkir í roynd og veru, at vinnufyrirtekur eru lítið tyngdar av arbeiðsmarknaðarpliktum og hava tí lætt við eitt nú at sleppa av við sína arbeiðsmegi. Tað merkir samstundis, at tey, sum verða koyrd til hús, fáa rímliga trygd gjøgnum ein høgan arbeiðsloysistudul. Og serliga týðningarmikið er, at hesi fólk fáa ein móguleika aktivt at koma víðari í lívinum við tilboðum um meiningsskapandi útbúgving. Hesi politikkur skapar økt kappingarføri, tí vinnulívið fær móguleikan at umstillast

seg, tí tað er ikki bundið at tungum útreiðslum til eitt nú lönir, heilsu- og sosialtryggingar o.a. Samstundis økir aktivi arbeiðsmarknaðarpolitikkurin kappingarførið, tí fólk verða betur skikkað til at taka á seg stórv í øðrum og oftast betur løntum vinnum.

Ein annar fyrimunur við skandinavisku skipanini er, at gjøgnum fría útbúgvingarvalið stuðlar hon eini lívsleið, sum í lítlan mun verður avgjørd av egnum pengapung. Útbúgving verður tá eitt positivt tilval, har tú gert nakað, tú veruliga hevur áhuga fyri. Hetta er við til at skapa sosiala útjavning, men tað skapar eisini kappingarføri. Fortreytin fyri einum modernaðum búskapi eru vitan, álit og kreativitetur, sum verða umsett til hugskot og vinnuliga nýskapan. Júst gjøgnum eitt frítt og umfatandi útbúgvingarval fáa menniskju hesar eginleikar. Hetta sæst eisini aftur á betraðum botnlinjum í vinnulívinum.

Føroyska vælferðarskipanin

Tað er als ikki óvanligt at meta føroyska samfelagið sum part av norðurlensku vælferðarskipanini.

Kortini hevur eitt nú svenski sosiologurin Eva Sundström við sínum arbeiði sligið fast, at Føroyar í stóran

mun – umframt Grønland, men í minni mun Ísland – skilja seg frá skandinaviskari vælferð.

Í Føroyum er tað soleiðis, at tín vælferð í stóran mun er tengd at tín um tilknýti til arbeiðsmarknaðin, har tú eisini hevur eina ávísu trygging gjøgnum ALS. Ert tú uttan fyri arbeiðsmarknaðin, eru veitingarnar lágar, og tað eru fáar skipanir – fyrri ikki at siga ongar – sum stuðla undir eina aktiva persónliga menning. Á arbeiðsmarknaðarøkinum og sosiala økinum líkjast vit tí eini blanding av teirri amerikonsku og suðureuropeisku skipanini, tvs. oftast tørvsmettar minimumsveitingar frá tí almenna ella tað, at ein má líta á familjunetverkið (sí talvu 1).

Á teimum økjum, sum danski staturin fram til 1970-80 árin varðaði av, t.e. útbúgvingar- og heilsutænastrætur, fylgja vit tó prinsippinum í skandinaviska modellinum: tað merkir alment fíggaðar tænastrætur við javnbjóðis atgongd fyri øll.

Samantikið kunnu vit tí siga, at vit í Føroyum hava eina blandingsskipan, har tann amerikanska/europeiska er ráðandi innan produksjónina (arbeiðsmarknaðin), meðan tann skandinaviska er ráðandi innan reproduksjónina (heilsuverk, skúla, barnagarðar).

Í báðum førnum sigla vit eina vanda-kós. Í fyrri førinum er arbeiðsmarknaðarpolitikkurin er passiviserandi heldur enn aktiverandi. Í seinna førinum er spurningurin um samfelagið ikki beinleiðis tapir meiri enn tað vinnur, og tí skal nakað av orku brúkast upp á útbúgvingarpolitikk okkara.

Sum flytifuglar fara einir 300 ungdómar við miðnámskúlaprógví av landinum árliga við tí ætlan at taka onkra hægri útbúgving aðrastaðni. Trupulleikin fyri føroyska samfelagið er bara, at gott helvtin av teimum koma ikki heim aftur til Føroya eftir loknan lestur

TALVA 1: Tey trý vælferðarmodellini

Amerikanska modelið

Byggir á prinsippið um individuelt og persónligt frælsi á marknaðinum. Tí skal støðið á tænastrum vera so lágt sum gjørligt og bara galda fyri tey, sum veruliga hava tørv, grundað á eina tørvsmeting hjá tí einstaka treingjandi. Skipanin verður goldin gjøgnum skattin, ofta supplerað við hjálp frá hjálparfelagsskapum. Umbýtingin av ágóðum millum sosialar bólkar er lítill og ongín. Dømi um slíkar vælferðarskipanir eru USA og Kanada.

Europeiska modelið

Byggir á sokallaða subsidiaritetsprinsippið, t.e. at tað almenna ikki blandar seg, fyrr enn móguleikarnir í familjuni eru brúktir. Staturin kann geva tilskot, serliga til at nøkta ein familjutørv, eitt nú til barnaansing heima. Skipanin byggir á tilknýti til arbeiðsmarknaðin gjøgnum kravdar tryggingar. Umbýting millum sosialar bólkar er nakað av, har skipanin heldur fast í tradisjonell familjumynstur, eitt nú við heimgangandi mammum. Týskland og Frakland eru dømi um slíkar vælferðarskipanir.

Skandinaviska modelið

Byggir á prinsippið um universalitet, t.e. at skipanin skal fevna um øll (t.d. fólkapensjón og barnakekk). Skipanin verður goldin gjøgnum skattin við stórum umbýti millum sosialar bólkar, t.d. gjøgnum rættiliga progressiva skattaskipan. Endamálið er at skapa stórri javnað millum samfelagsbólkar, soleiðis at dentur er lagdur á javnbjóðis móguleikar fyri øll. Hendan skipanin leggur tí dent á eina aktiva iløgu í framtíðina hjá tí einstaka. Sum navnið sigur er henda skipanin tann, sum er galdandi í skandinavisku londunum, Danmark, Svøríki, Finnlandi og Noregi, tó við innanhýsis munum millum londini.

Vælferðarfellin

Dagsins ungdómur gongur vanliga 12-13 ár í skúla og fer síðan antin í læru ella undir víðari lestur. Alt hetta er alment fíggað og tí nærur kostnaðarlestur fyri tann einstaka. Tá ið samfelagið í so nógv ár bjóðar fram útbúgvingar til uppvaksandi ættarliðið, so er eittans argument fyri hesum: tað er, tí at tað loysir seg búskaparliga.

Eitt nú hevur danska vísmannaráðið roknað seg fram til, at hvør persónur við hægri útbúgving økir um bruttotjóðarúrtøkuna við millum 3-6 milliόνum í sínum produktiva virkna lívi, væl at merkja eftir skatt og eftir at útbúgvingin er afturgoldin.

Skal alment goldna iløgan loysa seg, so má tó ein heilt innlýsandi fyrirtreyt vera lokin. Hon er, at tann, sum fær hesa útbúgving goldna av samfelagnum, eisini livir sítt produktiva lív í sama landi, sum rindar fyri hana, tí annars fær samfelagið sjálvandi ikki pengarnar aftur. Og nú eru vit inni á kjarnanum í trupulleikanum.

Eftir tí, vit vita, flyta einir 300 ungdómar við miðnámskúlaprógví av landinum árliga við tí ætlan at taka onkra hægri útbúgving aðrastaðni. Mett verður, at gott helvtin av hesum

fólkum ikki venda aftur til Føroya eftir loknan lestur. Í hesum tølum liggja vit lutfalsliga langt oman fyri okkara grannalond, og talið tykist enntá at vaksa.

Leysliga roknað kostar raksturin fyri ein fólkskúlanæming í 2011-krónum uml. 40.000 um árið. Hetta verða um leið 400.000 í 10 ár. Ein studentaskúlanæmingur kostar um leið 150.000 krónur í 3 ár.

Teir um leið 150 fráflytarnir árliga, sum ikki koma aftur eftir loknan hægri lestur uttanlands, hava til samans kostað skúlaverkinum einar 80 milliόνir krónur. Hetta eru sostatt pengar, sum samfelagið árliga ger iløgu í, men sum tað ikki fær aftur.

Skulu vit leggja nevndu útrokningar hjá danska vísmannaráðnum til grund, so kundi hvør mistur árgangur upp á 150 føroyingar, umframt at goldið sína útbúgving aftur og rindað skatt, eisini økt okkara bruttotjóðarúrtøku við 450 til 900 milliόνum.

Kappingarføri gjøgnum virknan vælferðarpolitikk

Roknistykkið omanfyri er einfalt, men tað setur perspektiv uppá, at lata vit standa til, er tað við áhaldandi stórum

tapi av bæði vælferð og kappingarføri sum avleiðing.

Skandinavisku royndirnar vísa okkum, at tað er eginleikin at broyta samfelagsins stovnar at virka í mun til tann globala veruleika vit liva í, sum er avgerandi fyri okkara kappingarføri frameftir. Tí er neyðugt at fáa gongd á at arbeiða aktivt við kappingarføri í tí breiða týðninginum, sum nevndur er omanfyri.

Ongar einfaldar loysnir eru, men við støði í okkara vitan um styrkirnar í skandinaviska vælferðarmodellinum, kunnu vit siga:

At tað er neyðugt at fáa í lag ein aktivan samhangandi politikk millum vinnu-, arbeiðsmarknaðar-, útbúgvingar- og sosialøkini. Hetta kenna vit frá skandinavisku skipanini sum strukturpolitikk, t.e. eina samskipaða ætlan millum sentralar sektorar í samfelagnum og sostatt nógv meira enn bara »vinnupolitikk«.

At grundarlagið fyri kappingarføri ikki sprettur úr tekniskum fyriskipanum aleina, men við at byggja breitt á menniskjaliga læring og kreativitet. Hetta merkir, at kappingarføri skapast við m.a. at satsa upp á útbúgving og eitt aktivt samanspæl millum almenna og privata

sektorin. Bæði innan sonevndu kreativu vinnurnar, innan turismu og innan eitt nú heilsu- og sosialar tænastrur eru stórir móguleikar í innovasjón í alment-privatum samanspæli.

At tað er neyðugt at økja um okkara vitan og læring. Eitt nú okkara eginleikar til at læra av teimum mistøkum, sum verða gjørd, og at læra av tí samfelagsgongd, sum er. Tað er soleiðis vit økja okkara vitan um, hvørjar avbjóðingar vit hava framyvir. Tað er eisini soleiðis vit koma nærri hugskotum til at loysa framtíðar avbjóðingar innan heilsu, skúla, almannahjálp, orku, flutning og almenna/privata stýring sum heild! Tað hevur eydnast væl í Skandinavia, og tað kemst eitt nú av einum breiðum, men aktivum granskingar- og menningarpolitikki. Hetta vildi eisini greitt verið ein fyrimunur hjá okkum at havt.

At satsa upp á kappingarføri í tí breiða týðninginum er í grundini at satsa upp á okkara menniskjaliga tilfeingi til ikki bara at flyta av landinum, men til at virka, støðast og trívast í Føroyum.

TALVA 2: Lestur til víðari inspirasjón

Eva Sundström (2006)

Välfärdspolitiska förhållanden i Västnorden. TemaNord 2006:520

Huset Mandag Morgen og Nordisk Ministerråd (2005)

Norden som global vinderregion. På sporet af den nordiske konkurrencemodell. ANP 2005:777.

John L. Cambell og Ove K. Pedersen (2005)

Dansk institutionel konkurrenceevne i den globale økonomi. Copenhagen Business School.

Nordisk Ministerråd (2009)

Nordic Innovation Monitor. ANP 2009:721.